

Μνήμων

Τόμ. 42 (2025)

Μνήμων

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΚΩΣΤΑΣ ΓΑΓΑΝΑΚΗΣ, Πολεμώντας τη λήθη: Εθνικό αφήγημα και προτεσταντική ιστοριογραφία στη Γαλλία των Βουρβόνων ● ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΛΙΟΥΡΗΣ, Δυσχέρειες στην εδραίωση του φορολογικού μηχανισμού στην επαναστατημένη Πελοπόννησο μέσα από το παράδειγμα της επαρχίας Πύργου ● ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΚΚΙΝΑΣ, Η «αρκιτουρμιά» του καπετάν Κώστα. Ιστορία μιζς φήμης ● ΣΠΥΡΙΔΟΥΛΑ ΠΥΡΠΥΛΗ, Μουσειολογική επισκόπηση του περιοδικού *Προμηθεύς* (1890-1892): Το Φυσιογραφικό Μουσείο του Πανεπιστημίου Αθηνών και μουσεία Φυσικών Επιστημών του εξωτερικού στο τέλος του 19ου αιώνα ● ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΔΕΔΕ, «Το μάνιγερ και την λόγην» αντικαθιστά το ψηφοδέλτιον και η πέννα». Η ψήφος του στρατού στις εκλογές του 1920 ● ΚΩΣΤΗΣ ΓΚΟΤΣΙΝΑΣ, «Η μάστιγα των ναρκωτικών»: Καταναλωτικές τάσεις και κοινωνικοί φόβοι στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης ● ΝΙΚΟΣ Ε. ΑΛΕΒΥΖΑΚΗΣ, Η μελέτη της θαλάσσιας βιοποικιλότητας και του θαλάσσιου περιβάλλοντος στη διαδρομή της επιστημονικής σκέψης.

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΑΚΗΣ, Νεοελληνική ιστορία και εκδόσεις στον Μεσοπόλεμο ● ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ, Το πρόσφατο παρελθόν στην ιστοριογραφία και την εκδοτική παραγωγή του ελληνικού Μεσοπολέμου ● ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΖΙΓΡΑΣ, Εκδοτική παραγωγή, ιστορικά βιβλία και Αριστοτέλη στη μεσοπολεμική Ελλάδα ● ΝΙΚΟΣ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ, Προς μια επισκόπηση της εκδοτικής παραγωγής του Μεσοπολέμου για την ιστορία του Νέου Ελληνισμού.

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, Οι σπουδές για την Ελληνική Επανάσταση και η ανανέωση της διδασκαλίας της στην εκπαίδευση ● ΝΙΚΟΣ ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ, Δεκμεβριανά: Η απαγόρευση του συλλαλητηρίου στο Σύνταγμα.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΕΙΣ

Βασιλική Χ. Τζώγα, Χριστίνα Αργεντώνη, Γιώργος Β. Νικολάου, Δημήτρης Δημητρώπουλος, Καλλιόπη Γερονιμάκη, Σίμος Μπόζικης, Χριστίνα Κουσιούρη, Χρήστος Χατζημωσήφ, Θάνος Αγγελόπουλος

42

ΑΘΗΝΑ 2025

Μουσειολογική επισκόπηση του περιοδικού Προμηθεύς (1890-1892)

Σπυριδούλα Πυρπύλη

doi: [10.12681/mnimon.44987](https://doi.org/10.12681/mnimon.44987)

Copyright © 2026

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πυρπύλη Σ. (2025). Μουσειολογική επισκόπηση του περιοδικού Προμηθεύς (1890-1892): Το Φυσιογραφικό Μουσείο του Πανεπιστημίου Αθηνών και μουσεία φυσικών επιστημών του εξωτερικού στο τέλος του 19ου αιώνα. *Μνήμων*, 42, 85–107. <https://doi.org/10.12681/mnimon.44987>

ΣΠΥΡΙΔΟΥΛΑ ΠΥΡΠΥΛΗ

ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ
ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ *ΠΡΟΜΗΘΕΥΣ* (1890-1892):
ΤΟ ΦΥΣΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΑ ΦΥΣΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ 19ΟΥ ΑΙΩΝΑ

Στο παρόν άρθρο θα επιχειρηθεί να παρουσιαστούν και να αναλυθούν οι πληροφορίες που εντοπίζονται σε άρθρα του επιστημονικού περιοδικού *Προμηθεύς* (1890-1892) σχετικά με τα μουσεία φυσικών επιστημών του εξωτερικού της ίδιας περιόδου, και κυρίως το Φυσιογραφικό Μουσείο του Πανεπιστημίου Αθηνών, η λειτουργία του οποίου επηρεάστηκε από τη «συνομιλία» των φυσικών και ανθρωπιστικών επιστημών στην Ελλάδα του τέλους του 19ου αιώνα.

Η προσέγγιση αυτού του πραγματολογικού υλικού δεν θα γίνει μόνο υπό το πρίσμα της ιστορίας των μουσείων, αλλά και υπό το πρίσμα της κριτικής μουσειολογικής θεωρίας,¹ με στόχο να παρουσιαστούν, μέσα στο ευρύτερο ιστορικό τους περικείμενο, όψεις της μουσειακής πραγματικότητας (κοινωνικές, ιδεολογικές, πολιτικές, οικονομικές κ.ά.) της χώρας μας και της Ευρώπης της εποχής.

Από τη σκοπιά της ιστορίας των μουσείων, το υλικό του *Προμηθεύς* είναι πολύτιμο, διότι σκιαγραφεί το πλαίσιο της λειτουργίας ενός από τα πρώτα μουσεία της Ελλάδας, το οποίο τυγχάνει να είναι και το πρώτο ελληνικό πανεπιστημιακό μουσείο και επίσης το παλαιότερο ελληνικό μουσείο φυσικών επιστημών. Αξίζει, λοιπόν, να γίνει μια ιστορική αναδρομή στη μουσειολογική ταυτότητα του Φυσιογραφικού Μουσείου.

Η πραγμάτευση αυτή έχει σημασία και για το μουσειακό μας παρόν, διότι το Φυσιογραφικό Μουσείο, έχοντας διαδραματίσει σημαντικό ρόλο

1. Βλ. ενδεικτικά: André Devallées – François Mairesse, *Key Concepts of Museology*, Παρίσι, Armand Colin & ICOM, 2010· Sharon Macdonald (επιμ.), *Μουσείο και μουσειακές σπουδές, ένας πλήρης οδηγός*, Αθήνα, ΠΙΟΠ, 2012· Max Ross, «(Inter)preting the New Museology», *Museum and Society* 2/2 (2004), σ. 84-103.

στην επιστημονική παράδοση του πρώτου πανεπιστημίου της χώρας, επιβιώνει μέχρι σήμερα, με το υλικό του να είναι διεσπαρμένο στα επιστημονικά μουσεία του Πανεπιστημίου Αθηνών.²

Το περιοδικό Προμηθεύς (1890-1892). Θέματα, συντελεστές και η σχέση τους με το Πανεπιστήμιο Αθηνών και το Φυσιογραφικό Μουσείο του Πανεπιστημίου

Το περιοδικό *Προμηθεύς*, που εκδόθηκε κατά τα έτη 1890, 1891 και 1892, αποτελεί το πρώτο περιοδικό γενικού επιστημονικού περιεχομένου για το ευρύ κοινό στην Ελλάδα του τέλους του 19ου αιώνα.³ Στο περιορισμένο πλαίσιο του παρόντος κειμένου, ο *Προμηθεύς* δεν μπορεί να παρουσιαστεί αναλυτικά, ωστόσο υπογραμμίζεται πως το βασικό χαρακτηριστικό του ήταν η προσπάθειά του να μεταφέρει στην Ελλάδα την πρόοδο της επιστήμης που σημειωνόταν σε πολλά επιστημονικά πεδία στο εξωτερικό, σε μια περίοδο που υπήρξαν τεράστιες αλλαγές, ειδικά στον χώρο της Γεωλογίας, της Παλαιοντολογίας και της Ανθρωπολογίας (π.χ. η εμφάνιση της δαρβινικής θεωρίας της εξέλιξης).

Βρισκόμαστε στην εποχή κατά την οποία σημειώνονται συστηματικές προσπάθειες ώστε να γίνει προσιτή η επιστήμη στο ευρύ κοινό: σε όλη την Ευρώπη περιοδικά, βιβλία, διαλέξεις, εγκυκλοπαίδειες, μουσεία, αστροσκοπεία, βοτανικοί και ζωολογικοί κήποι αποτελούν χώρους όπου παρουσιάζονται επιστημονικά θέματα αιχμής.⁴ Η έκδοση του *Προμηθεύς* εντάσσεται, επομένως, σε μια διαδεδομένη για την εποχή προσπάθεια εκλαϊκευτικής παρουσίασης επιστημονικών θεμάτων στον περιοδικό τύπο της εποχής, με στόχο την ευρεία κατανόηση και την προβολή της νεότερης επιστήμης.⁵

2. Marlen Mouliou – Sébastien Soubiran – Sofia Talas – Roland Wittje, *Turning inside out European University Heritage: Collections, Audiences, Stakeholders*, Αθήνα, National and Kapodistrian University of Athens Press, 2018, σ. 229-365.

3. Ειρήνη Μεργούπη-Σαβαΐδου, *Δημόσιος λόγος περί επιστήμης στην Ελλάδα, 1870-1900: Εκλαϊκευτικά εγχειρήματα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών*, στους πολιτιστικούς συλλόγους και στα περιοδικά, διδ. διατριβή, ΕΚΠΑ – ΕΜΠ, Αθήνα 2013, σ. 325.

4. Bernadette Bensaude-Vincent, «A genealogy of the increasing gap between science and the public», *Public Understanding of Science* 10 (2001), σ. 102-104, DOI: 10.1088/0963-6625/10/1/307 (τελευταία ανάκτηση: 22.7.2025).

5. Γιώργος Βλαχάκης, «Δημιουργώντας “ελληνική” επιστήμη. Οι μεταφράσεις επιστημονικών κειμένων στα περιοδικά του 19ου αιώνα», Άννα Ταμπάκη – Αλεξία Αλτουβά (επιμ.), *Μετάφραση και περιοδικός τύπος στον 19ο αιώνα. Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου*, Αθήνα, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών ΕΚΠΑ / ΘΑΛΗΣ «Χρυσάλλης», 2016, σ. 66.

Οι συντελεστές του περιοδικού είναι προοδευτικοί Έλληνες επιστήμονες, εγνωσμένου κύρους, με σημαντικό έργο στο επιστημονικό πεδίο τους, με το βλέμμα στραμμένο στις επιστημονικές εξελίξεις της Δύσης και με πίστη στην αξία των φυσικών επιστημών και στη συμβολή τους στην πρόοδο της ανθρωπότητας.

Οι βασικότεροι εξ αυτών εργάζονται στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας, στο μόνο πανεπιστήμιο του ελληνικού κράτους.⁶ Τα κείμενα των επιστημόνων αυτών στο περιοδικό μαρτυρούν μια προσπάθεια συσπείρωσης της ελληνικής ακαδημαϊκής κοινότητας, την περίοδο που αυτή επιχειρεί να συγχρονιστεί με την ευρωπαϊκή και διεθνή ακαδημαϊκή κοινότητα,⁷ ενόσω η σχέση της ελληνικής κοινωνίας με τον δυτικό επιστημονικό κόσμο τελούσε ακόμα υπό διαμόρφωση. Οι συντελεστές του περιοδικού, μάλιστα, ενεπλάκησαν δυναμικά στη διαμάχη μεταξύ επιστήμης και θρησκείας, κατηγορούμενοι για την προβολή της θεωρίας της εξέλιξης στις σελίδες του *Προμηθεύς*.⁸

Μία από τις φιλοδοξίες της συντακτικής ομάδας του περιοδικού ήταν να εξοικειώσει το αναγνωστικό κοινό με τις ιδέες και τις πρακτικές των «φυσιογνωστικών»⁹ και των εφαρμοσμένων επιστημών, γεγονός που σχετίζεται με το γνωστικό αντικείμενο των βασικών συντελεστών του: διευθυντής του περιοδικού υπήρξε ο Κωνσταντίνος Μητσόπουλος (1844-1911),¹⁰ καθηγητής Γεωλογίας και Ορυκτολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών και του Πολυτεχνείου (και αργότερα διευθυντής του Ορυκτολογικού-Γεωλογικού Μουσείου).¹¹ Συνεργάτες του ήταν ο Νικόλαος Γερμανός (1864-1935)¹² και ο Αλέξανδρος Δ. Βάλβης

6. Για την ίδρυση και τα πρώτα εκατό χρόνια λειτουργίας του Πανεπιστημίου Αθηνών βλ. Κώστας Γαβρόγλου – Βαγγέλης Δ. Καραμανωλάκης – Χάιδω Μπάρκουλα, *Το Πανεπιστήμιο Αθηνών και η ιστορία του*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2014.

7. Ε. Μεργούπη-Σαβαΐδου, *Δημόσιος λόγος*, ό.π., σ. 345-346.

8. Το περιοδικό, κατηγορούμενο ότι προωθούσε υλιστικές αντιλήψεις και δεχόμενο έντονη κριτική επ' αυτού, οδηγήθηκε στη διακοπή της κυκλοφορίας του το 1892. Βλ. στο ίδιο, σ. 326-327, 398-400.

9. Ήτοι της Φυσικής, της Χημείας και της Φυσικής Ιστορίας (δηλαδή της Βοτανικής, της Ζωολογίας και της Γεωλογίας-Ορυκτολογίας).

10. Κ. Γαβρόγλου – Β. Δ. Καραμανωλάκης – Μπάρκουλα, *Το Πανεπιστήμιο Αθηνών*, ό.π., σ. 361.

11. Ο Κ. Μητσόπουλος υπήρξε ο πρώτος απόφοιτος του Φυσικού Τμήματος της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1868. Μετέβη για μεταπτυχιακές σπουδές στη Σαξονία ως υπότροφος, όπου και έλαβε το δίπλωμα του μεταλλειολόγου-μηχανικού. Βλ. αναλυτικότερα Ε. Μεργούπη-Σαβαΐδου, *Δημόσιος λόγος*, ό.π., σ. 443.

12. Αποφοίτησε από το Φυσικό Τμήμα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1887. Το 1894 μετέβη για σπουδές στη Γερμανία, στο Πα-

(1889-1906),¹³ διδάκτορες φυσικών επιστημών και βοηθοί Φυσικής, Χημείας και Ορυκτολογίας στο Πολυτεχνείο. Από το 1892 προστέθηκε στην ομάδα και ο Ιωάννης Δοανίδης (1871-1954), διδάκτορας φυσικών επιστημών και βοηθός του Ορυκτολογικού, Πετρογραφικού και Παλαιοντολογικού Μουσείου του Εθνικού Πανεπιστημίου.¹⁴ Σημαντικό ρόλο στο περιοδικό έπαιξαν, μεταξύ άλλων, οι Κωνσταντίνος Ζέγγελης (1870-1957)¹⁵ και Θεόδωρος Σκούφος (1864-1938),¹⁶ επίσης διδάκτορες φυσικών επιστημών.

Οι βασικοί συντελεστές του περιοδικού, επομένως, σχετίζονταν με το Πανεπιστήμιο αλλά και με το Φυσιογραφικό Μουσείο, είχαν δηλαδή ενεργό ρόλο και σε έναν επιπλέον χώρο, το Μουσείο, όπου εκφραζόταν δημόσιος λόγος περί επιστήμης, κατά την εποχή μάλιστα που ο επιστημονικός λόγος περί φυσικών επιστημών στην Ελλάδα «φιλοξενούνταν» μουσειακά μόνο εκεί.

Οι τρεις αυτοί επιστημονικοί χώροι, το Πανεπιστήμιο, το περιοδικό *Προμηθεύς* και το Φυσιογραφικό Μουσείο, λειτουργούσαν ως συγκοινωνούντα δοχεία. Αυτό, εξάλλου, επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι ως προς τη διοίκηση του Μουσείου, όπως οριζόταν από τον Κανονισμό, κάθε συλλογή θα είχε έφορο τον εκάστοτε τακτικό καθηγητή της αντίστοιχης έδρας.¹⁷ Πράγματι, στην «Αναγραφή των κατά το ακαδημαϊκόν έτος 1890-1891 αρχών του εν Αθήναις Εθνικού Πανεπιστημίου, των επιστημονικών συλλογών και παραρτημάτων αυτού» εντοπίζουμε,¹⁸ την εποχή της έκδοσης του περιοδικού *Προμηθεύς*, ότι το Φυσιογραφικό Μουσείο διευθύνεται από τον Έφορο των ζωολογικών συλλογών Ηρακλή Μητσόπουλο (1816-1892),¹⁹ πρόεδρο της Φυσιογραφικής Εταιρείας και Καθηγητή Φυσιογραφίας (με σπουδές στη Φιλοσοφία και στις φυσικές

νεπιστήμιο της Ιένας, και στη συνέχεια στο Διεθνές Ενυδρείο της Νάπολης στην Ιταλία. Βλ. αναλυτικότερα στο ίδιο, σ. 424-425.

13. Αποφοίτησε από το Φυσικό Τμήμα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1883. Βλ αναλυτικότερα στο ίδιο, σ. 423.

14. Στο ίδιο, σ. 325.

15. Κ. Γαβρόγλου – Β. Δ. Καραμανωλάκης – Χ. Μπάρκουλα, *Το Πανεπιστήμιο Αθηνών*, ό.π., σ. 362.

16. Στο ίδιο, σ. 362.

17. «Διάταγμα περί Κανονισμού του εν Αθήναις Φυσιογραφικού Μουσείου» (1858), βλ. Στέφ. Α. Παρίσης, *Ανωτέρα και μέση εκπαίδευσις*, τ. Α', Αθήνα, Τύποις «Ο Παλαμήδης», 1884, σ. 124-133.

18. Αθήνα, Τυπογραφείον «Παλλιγενεσία» Ιω. Αγγελουπούλου, 1890, <https://digital.lib.auth.gr/record/112520/files/1.pdf> (τελευταία ανάκτηση: 26/12/2025).

19. Κ. Γαβρόγλου – Β. Δ. Καραμανωλάκης – Χ. Μπάρκουλα, *Το Πανεπιστήμιο Αθηνών*, σ. 361.

επιστήμες στο Μόναχο και στο Βερολίνο)²⁰ και τον προαναφερθέντα Κ. Μητσόπουλο (ανιψιό του πρώτου), που ήταν, όπως έχει ήδη σημειωθεί, διευθυντής και επιμελητής του Προμηθέως.

Έτσι, αναμενόμενο ήταν το Φυσιογραφικό Μουσείο και οι επιμέρους συλλογές του να εμφανίζονται συχνά στις σελίδες του Προμηθέως αποτελώντας διακριτό θέμα της αρθρογραφίας του, μέσα από την οποία επιβεβαιώνονται πληροφορίες που εντοπίζονται και σε άλλες πηγές σχετικά με το Μουσείο.²¹

Το Φυσιογραφικό Μουσείο: οι απαρχές

Το Φυσιογραφικό Μουσείο αποτέλεσε μετεξέλιξη των φυτολογικών, ζωολογικών και ορυκτολογικών συλλογών που είχε συγκροτήσει η Φυσιογραφική Εταιρεία, ιδρυμένη το 1835 ως επιστημονικό σωματείο από τον Κάρολο-Νικόλαο Φράας (1810-1875), φυτολόγο, διευθυντή του Βοτανικού Κήπου και μετέπειτα Καθηγητή Συστηματικής Βοτανικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (με σπουδές Ιατρικής και Φυτολογίας στο Μόναχο),²² τον Ξαβιέ Λάνδερερ (1809-1885),²³ τον Κυριάκο Δομνάνδο (1789-1852)²⁴ και από γιατρούς και φυσιοδίφες της εποχής.²⁵

20. Βλ. «Ηρακλής Αν. Μητσόπουλος (1816-1892). Φυσικός, Αρχαιολόγος, Ορυκτολόγος και Γεωλόγος, καθώς και διαπρεπής Καθηγητής του Πανεπιστημίου στην Έδρα της Φυσιογραφίας», <http://www.biol.uoa.gr/istorika-stoixeia/hraklismhtsopoylos.html> (τελευταία ανάκτηση: 25.7.2025).

21. Αν και παλαιότερα του Προμηθέως, κείμενα της εποχής που σχετίζονται με το Φυσιογραφικό Μουσείο είναι ιδιαίτερα χρήσιμα για την ανασύσταση της πραγματικότητάς του. Βλ., επί παραδείγματι το προαναφερθέν «Διάταγμα περί Κανονισμού του εν Αθήναις Φυσιογραφικού Μουσείου» (1858) ή το κείμενο του εφόρου Θ. Ορφανίδη, *Η κατάσταση του Φυσιογραφικού Μουσείου του Πανεπιστημίου*, υπό του καθηγητού Θ. Ορφανίδου, ενός των Εφόρων αυτού, Αθήνα, Τύποις Δ. Δράκου, 1865.

22. Βλ. «Κάρολος-Νικόλαος Φράας (1810-1875). Καθηγητής του Πανεπιστημίου στην Έδρα της Συστηματικής Βοτανικής», <http://www.biol.uoa.gr/istorika-stoixeia/karolos-nikolaos-fraas.html> (τελευταία ανάκτηση: 24.7.2025).

23. Σπούδασε στο Μόναχο, όπου αναγορεύτηκε διδάκτωρ Φιλοσοφίας και Ιατρικής. Βλ. αναλυτικότερα Ε. Μεργούπη-Σαβαΐδου, *Δημόσιος λόγος*, ό.π., σ. 439.

24. Σπούδασε Φυσική Ιστορία στο Παρίσι. Βλ. αναλυτικότερα: «Κυριάκος Δομνάνδος (1789-1852). Φιλικός, Πρόξενος και Καθηγητής του Πανεπιστημίου στην Έδρα της Φυσικής Ιστορίας», <http://www.biol.uoa.gr/istorika-stoixeia/kyriakosdomnandos.html> (τελευταία ανάκτηση: 24.7.2025).

25. Η Φυσιογραφική Εταιρεία ήταν επιστημονική, ιδιωτική εταιρεία, που επιχείρησε να δημιουργήσει μια επιστημονική κοινότητα με κοινά ενδιαφέροντα (την

Το 1858 η Φυσιογραφική Εταιρεία λόγω οικονομικών δυσκολιών παραχώρησε τις συλλογές της στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Έτσι δημιουργήθηκε το Φυσιογραφικό Μουσείο. Το ενδιαφέρον είναι ότι από το 1837, σύμφωνα με τον Οργανισμό του Πανεπιστημίου της Αθήνας, υπήρχε μέριμνα για τη συγκρότηση συλλογών, και μάλιστα είχε εκφραστεί η επιθυμία για ανεύρεση ιδιαίτερων χώρων για τη στέγασή τους.²⁶

Η ενότητα του Φυσιογραφικού Μουσείου διασπάται το 1868, όταν η βοτανική συλλογή αποσπάστηκε, για να τοποθετηθεί σε ξεχωριστό μουσείο. Το 1892 στο Φυσιογραφικό Μουσείο δημιουργήθηκε Πετρογραφικό και Ορυκτολογικό Εργαστήριο και στο Φυτολογικό αντίστοιχο Φυτολογικό Εργαστήριο. Αργότερα, διαχωρίστηκαν και οι υπόλοιπες συλλογές του Φυσιογραφικού Μουσείου, συνιστώντας η καθμία ξεχωριστό μουσείο. Με αυτόν τον τρόπο δημιουργήθηκαν τα Μουσεία Ορυκτολογίας-Πετρογραφίας, Παλαιοντολογίας-Γεωλογίας και Ζωολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.²⁷

Στο παρόν άρθρο η χρήση του όρου «Φυσιογραφικό Μουσείο» ακολουθεί τη λογική των συντακτών του *Προμηθέως*, οι οποίοι αναφέρονταν με αυτόν είτε στο σύνολο των συλλογών του Πανεπιστημίου είτε μεμονωμένα σε κάποια από τις συλλογές. Να σημειωθεί, επιπλέον, ότι στα κείμενα του περιοδικού ο όρος «φυσιογραφικό» εναλλάσσεται σε κάποιες περιπτώσεις με τον όρο «φυσιογνωστικό».

Ελληνική και διεθνής μουσειακή πραγματικότητα στο πεδίο των φυσικών επιστημών του τέλους του 19ου αιώνα μέσα από τις σελίδες του Προμηθέως

Όπως έχει ήδη σημειωθεί, αν και το περιοδικό *Προμηθέως* δεν αποτέλεσε έντυπο αφιερωμένο στα μουσεία, περιλαμβάνει στις σελίδες του εν-

ορυκτολογία, την παλαιοντολογία κ.λπ.) στην Ελλάδα. Συγκέντρωσε βοτανικές, ζωολογικές, ανθρωπολογικές, ορυκτολογικές και παλαιοντολογικές συλλογές, οι οποίες περιήλθαν το 1858 στο Πανεπιστήμιο συγχροτώντας το Φυσιογραφικό Μουσείο. Βλ. σχετικά Μιχαήλ Στεφανίδης, *Ιστορία της Φυσικομαθηματικής Σχολής, Εκατονταετηρίς 1837-1937*, τχ. Α', Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1948, σ. 33.

26. Μιχάλης Δερμιτζάκης – Μαρία Τριανταφύλλου, «Το πανεπιστημιακό μουσείο. Χαρακτήρας και λειτουργία», Ματούλα Σκαλτσά (επιμ.), *Η μουσειολογία στον 21ο αιώνα. Θεωρία και πράξη, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, Θεσσαλονίκη 21-24 Νοεμβρίου 1997*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Εντευκτηρίου, 2001, σ. 67.

27. Σοφία Τρούλη, «Η περίπτωση των πανεπιστημιακών μουσείων στην Ελλάδα από την ίδρυσή τους το 1837 έως το 1974», *Πρακτικά 4ου Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Ιστορίας Εκπαίδευσης*, Πάτρα, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης – Εργαστήριο Ιστορικού Αρχείου Νεοελληνικής και Διεθνούς Εκπαίδευσης, 2006, σ. 691-700.

διαφέρουσες πληροφορίες για μουσεία φυσικών επιστημών της εποχής (το Φυσιογραφικό Μουσείο στην Αθήνα και μουσεία του εξωτερικού), οι οποίες εναρμονίζονται με τη σχετική μουσειολογική βιβλιογραφία και συμβάλλουν στην εξαγωγή συμπερασμάτων αναφορικά με τη μουσειακή πραγματικότητα της εποχής. Για τις ανάγκες του παρόντος άρθρου έγινε αποδελτίωση και αξιοποίηση όλων των κειμένων του Προμηθεύς που περιλαμβάνουν μουσειακές πληροφορίες και το υλικό παρουσιάζεται κατηγοριοποιημένο σε αυτήν την υποενότητα.

Το πλαίσιο της μουσειακής πολιτικής στην Ελλάδα και την Ευρώπη

Το Φυσιογραφικό Μουσείο του Πανεπιστημίου της Αθήνας λειτούργησε σε περίοδο κατά την οποία παρατηρείται μια πρωτοφανής έκρηξη στη δημιουργία και την ανάπτυξη μουσείων γενικά (ως αποτέλεσμα εθνικών επιλογών κατά τον 19ο αιώνα),²⁸ αλλά και ειδικότερη άνθηση των μουσείων Φυσικής Ιστορίας,²⁹ με τα πιο επιδραστικά να εμφανίζονται στη Νέα Υόρκη (1871), στο Λονδίνο (1881), στη Βιέννη (1889) και στο Παρίσι (όπου το προϋπάρχον Μουσείο Φυσικής Ιστορίας μεταφέρθηκε σε δικό του κτήριο το 1889). Μάλιστα, είναι η περίοδος κατά την οποία τα μουσεία (συμπεριλαμβανομένων και αυτών της Φυσικής Ιστορίας) στις κεντροευρωπαϊκές χώρες, ειδικά στις πρωτεύουσές τους, κτηριολογικά άφησαν την αρχιτεκτονική τους σφραγίδα ανεξίτηλη μέχρι σήμερα.³⁰

Οι αρμόδιοι του Φυσιογραφικού Μουσείου της Αθήνας (και συντάκτες του περιοδικού) ήταν ενήμεροι για τις εξελίξεις αναφορικά με τα μουσεία Φυσικής Ιστορίας του εξωτερικού: ήδη στο το δεύτερο τεύχος του Προμηθεύς,³¹ ένα ανυπόγραφο άρθρο³² στο περιοδικό τονίζει ότι σε άλ-

28. Βλ. επί παραδείγματι το συλλογικό έργο: Αλεξάνδρα Μπούνια – Ανδρομάχη Γκαζή (επιμ.), *Εθνικά μουσεία στη Νότια Ευρώπη. Ιστορία και προοπτικές*, Αθήνα, Καλειδοσκόπιο, 2012.

29. Πάνος Τζώνος, *Μουσείο και νεωτερικότητα*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Εντευκτηρίου, 2007, σ. 11 και 32-34· Susan Sheets-Pyenson, «How to “grow” a natural history museum: the building of colonial collections, 1850-1900», *Archives of natural history* 15/2 (1988), σ. 121, <https://doi.org/10.3366/anh.1988.15.2.121>.

30. Π. Τζώνος, *Μουσείο και νεωτερικότητα*, ό.π., σ. 32.

31. Προμηθεύς, έτος Α', τχ. 2 (14 Ιαν. 1890), σ. 10.

32. Το άρθρο αυτό είναι ανυπόγραφο όπως και τα περισσότερα που περιείχαν μουσειακές ειδήσεις. Αυτές παρουσιάζονταν σε στήλες για σύντομα άρθρα με επιστημονικές ειδήσεις και πληροφορίες που αντλούνταν συνήθως από τον ξένο επιστημονικό ή και ποικίλης ύλης τύπο.

λες χώρες κατασκευάζονται «μεγαλοπρεπή μέγαρα» για τη στέγαση αντίστοιχων μουσείων, ενώ στην Ελλάδα γίνεται περικοπή ακόμα και των ετήσιων δαπανών του Φυσιογραφικού Μουσείου, με το όραμα ενός αξιόλογου ελληνικού μουσείου φυσικών επιστημών να προσκρούει στη δύσκολη πραγματικότητα.

Σε άλλο άρθρο, του 1890,³³ το περιοδικό προχωρά σε σύγκριση –επώδυνη δυστυχώς– μεταξύ του Φυσιογραφικού Μουσείου του Πανεπιστημίου Αθηνών και του Φυσιογραφικού Μουσείου του Βερολίνου, μέσω σχετικής ανυπόγραφης ανταπόκρισης. Το Φυσιογραφικό Μουσείο του Βερολίνου περιγράφεται ως «μεγαλοπρεπές οικοδόμημα», για το οποίο «εδαπανήθησαν 3.200.000 μάρκαι, διά την εσωτερικήν διακόσμησιν 900.000 μάρκαι». Οι αίθουσές του είναι «καλλιτεχνικώτατα» διαρρυθμισμένες, ενώ «αι επιστημονικαί συλλογαί ευρίσκονται κατατεταγμέναι εντός πολυτελών και κομψών ερμαρίων». Ο συντάκτης υπογραμμίζει ότι «τα πεπολιτισμένα έθνη εκτιμώσι την σπουδήν των δημιουργημάτων» σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει στην Ελλάδα, όπου, αν και η αξία των συλλογών του Φυσιογραφικού Μουσείου εκτιμάται σε 1.000.000 φράγκα, οι δαπάνες για το Μουσείο «περικοπήθησαν εις τοιούτον βαθμόν ώστε κατέστησαν πλέον γελοία». Και επεξηγεί: μόνο 800 δραχμές δόθηκαν μέσα στο 1890 για να αγορασθούν ζώα, ορυκτά, πετρώματα και απολιθώματα, για να κατασκευασθούν ερμάρια (ένα μόνο ερμάριο για τα ζώα, υπογραμμίζει ο συντάκτης, κοστίζει 800-1.000 δραχμές), να αγορασθούν υλικά για την ταρίχευση και τη συντήρηση των ταριχευμένων ζώων, να γίνουν οι αποδημίες των υπαλλήλων του μουσείου για επιστημονική έρευνα και να αγορασθούν επιστημονικά συγγράμματα. Το συμπέρασμά του είναι συντριπτικό: «Σπουδαστής της φυσιογνωσίας εν Ευρώπη δαπανά ετησίως διά την εκπαίδευσιν αυτού πλείονα των όσων εδαπάνησε το [...] μουσείον».³⁴

Ο ίδιος ο Κ. Μητσόπουλος επαναλαμβάνει επί του θέματος σε άλλο άρθρο³⁵ ότι το Φυσιογραφικό Μουσείο διαθέτει συλλογή «ήτις ηδύνατο να ήνε η αρίστη των εν Ευρώπη· δυστυχώς όμως ουδέποτε τούτο θα γείνη, διότι προς εμπλουτισμόν ζωολογικών, ορυκτολογικών, γεωλογικών και παλαιοντολογικών συλλογών 800 MONON δραχμαί δίδονται!!».

33. Προμηθεύς, έτος Α', τ. Β, τχ. 32 (12 Αυγ. 1890), σ. 267-268.

34. Η ανεπαρκής κατάσταση του Μουσείου, ωστόσο, δεν οφειλόταν μόνο σε οικονομικούς λόγους, δεδομένου ότι είχαν προκύψει έντονοι ανταγωνισμοί και διαμάχες μεταξύ των επιστημόνων του, ήδη από τη δεκαετία του 1860. Βλ. αναλυτικά Ηλίας Καρκάνης, *Οι φυσικές επιστήμες και το Πανεπιστήμιο στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*, διδ. διατριβή, ΕΚΠΑ – ΜΙΘΕ – ΕΜΠ, 2012, σ. 675-679.

35. Προμηθεύς, έτος Α', τ. Β', τχ. 45 (11 Νοεμ. 1890), σ. 369.

Η υποχρηματοδότηση εξακολουθεί να είναι σοβαρή αιτία προβλημάτων και τον επόμενο χρόνο: σε κείμενο του 1891³⁶ ο Προμηθεύς επαναλαμβάνει ότι τα χρηματικά ποσά που δαπανώνται για τον εμπλουτισμό των επιστημονικών συλλογών «τον γέλωτα προκαλούν», ενώ υπογραμμίζει ότι άλλα κράτη (εξίσου μικρά με την Ελλάδα) δαπανούν εκατομμύρια για την ανέγερση και τον εμπλουτισμό φυσιογραφικών μουσείων.³⁷

Τέλος, ένα ακόμα θέμα που αναδύεται μέσα από άρθρα του περιοδικού είναι η αξία και η γεωγραφική ιδιαιτερότητα του Φυσιογραφικού Μουσείου: υπογραμμίζεται ότι το Φυσιογραφικό Μουσείο είναι το μοναδικό στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων και της Εγγύς Ανατολής³⁸ και είναι ευτυχές το γεγονός ότι υπάρχει.³⁹ Οι αναφορές αυτές εγγράφονται σε ένα γενικότερο εθνικό ιδεολογικό πλαίσιο, ένα συλλογικό όραμα που στόχευε στην ανάδειξη της Αθήνας ως πνευματικού, άρα και επιστημονικού κέντρου στον χώρο των Βαλκανίων και πρέσβευε ότι η Ελλάδα μπορούσε και όφειλε να λειτουργήσει για τα Βαλκάνια όπως το Λονδίνο ή το Παρίσι για την Ευρώπη (αφ' ης στιγμής το μέγεθός της δεν της επέτρεπε να πρωταγωνιστήσει σε ευρωπαϊκό επίπεδο).⁴⁰ Ένα αξιόλογο μουσείο φυσικών επιστημών, επομένως, θα διαφοροποιούσε τη χώρα από τη λιγότερο προηγμένη βαλκανική περιφέρεια και θα την τοποθετούσε στην ευρωπαϊκή μουσειακή «οικογένεια».⁴¹

Όροι και ορισμοί

Το μουσείο ως θεσμός, στη μορφή που το γνωρίζουμε σήμερα, ήταν ακόμα υπό διαμόρφωση στο τέλος του 19ου αιώνα και σαφώς δεν υφίστατο διαδεδομένη σχετική επιστημονική ορολογία. Παρ' όλα αυτά, στον Προμηθεά, ήδη στο δεύτερο τεύχος,⁴² εντοπίζεται ένας σύντομος ορισμός των φυσιογραφικών μουσείων: αυτά είναι «συλλογαί φυσικών σωμάτων,

36. Προμηθεύς, έτος Γ', τ. Γ', τχ. 19 (10 Μαΐου 1891), σ. 159-160.

37. Αυτή η θέση επιβεβαιώνεται και από τη σχετική βιβλιογραφία: βλ. επί παραδείγματι Anthony Shelton, «Μουσεία και ανθρωπολογίες: πρακτικές και αφηγήσεις», S. Macdonald (επιμ.), *Μουσείο και μουσειακές σπουδές*, ό.π., σ. 116.

38. Βλ. επί παραδείγματι Προμηθεύς, έτος Α', τχ. 2 (14 Ιαν. 1890), σ. 10 και έτος Γ', τ. Ε', τχ. 5 (2 Φεβρ. 1892), σ. 30.

39. Προμηθεύς, έτος Α', τ. Β', τχ. 32 (12 Αυγ. 1890), σ. 267-268.

40. Γ. Βλαχάκης, «Δημιουργώντας “ελληνική” επιστήμη», ό.π., σ. 66-67.

41. Η έμφαση στη μοναδικότητά του και η απόδοση σε αυτό εθνικής αποστολής υπογραμμίζεται και από άλλους μελετητές. Βλ. αναλυτικότερα Η. Καρκάνης, *Οι φυσικές επιστήμες*, ό.π., σ. 675.

42. Προμηθεύς, έτος Α', τχ. 2 (14 Ιαν. 1890), σ. 10.

τεταγμένων εντός αιθουσών κατά τι σύστημα ταξινομήσεως). Αναμενόμενο, ένας ορισμός της εποχής να θέτει ως μόνη προϋπόθεση για τον χαρακτηρισμό ενός ιδρύματος ως μουσείου την κατοχή και την έκθεση συλλογών με βάση μια συγκεκριμένη ταξινομητική λογική. Ο ορισμός που υιοθετεί ο Προμηθεύς, επομένως, για τα φυσιογραφικά μουσεία ανταποκρίνεται στο πνεύμα της εποχής.

Εξάλλου, στα τέλη του 19ου αιώνα ο όρος «μουσείο» κάλλιστα μπορούσε να αναφέρεται απλώς σε μια συλλογή (ή ένα σύνολο συλλογών).⁴³ Έτσι το ότι στο προαναφερθέν άρθρο ο όρος χρησιμοποιείται με την έννοια της συλλογής (πιο κάτω ο συντάκτης αναφέρεται στη λογική με την οποία διαιρούνται γενικά οι συλλογές ενός μουσείου Φυσικής Ιστορίας)⁴⁴ δεν ξενίζει. Είναι ενδιαφέρον ότι οι κατηγορίες υποδιαίρεσης που αναφέρονται (ζωολογικό μουσείο, φυτολογικό μουσείο και ορυκτολογικό, γεωλογικό και παλαιοντολογικό μουσείο) είναι συναφείς με αυτές των συλλογών του Μουσείου Φυσικής Ιστορίας του South Kensington, ενός από τα εμβληματικότερα μουσεία αυτής της κατηγορίας στα τέλη του 19ου αιώνα.

Οι συλλογές και η συλλεκτική πολιτική του Φυσιογραφικού Μουσείου του Πανεπιστημίου Αθηνών στη συγχρονία τους

Μεγάλο ενδιαφέρον από μουσειολογική άποψη έχουν ειδικές πληροφορίες που εμφανίζονται συχνά στο περιοδικό σε σχέση με τις συλλογές του Φυσιογραφικού Μουσείου. Το Φυσιογραφικό Μουσείο, όπως γενικά τα μουσεία της εποχής, διέθετε συλλογές που αποτελούσαν προϊόν της συλλεκτικής δραστηριότητας της μορφωμένης, πλέον, μεσαίας τάξης και επιστημονικών/φιλοσοφικών εταιρειών (της Φυσιογραφικής Εταιρείας εν προκειμένω) και όχι αποκλειστικά πλούσιων αριστοκρατών. Βρισκόμαστε, επομένως, στην εποχή κατά την οποία η δραστηριότητα του συλλέγειν εκδημοκρατίζεται.⁴⁵ Επιπλέον, το συλλέγειν εξακολουθούσε να θεωρείται αξιόλογη πνευματική δραστηριότητα στους κόλπους του

43. Η έννοια του μουσείου ορίζεται εκείνη την περίοδο για πρώτη φορά από τον Αμερικανό Georges Brown Goode. Βλ. Λάια Ορφανίδη – Ιωάννης Λυριτζής, *Εισαγωγή στη μουσειολογία και στην προληπτική συντήρηση*, Αθήνα, Καρδαμίτσας, 2013, σ. 17.

44. Οι αρχές ταξινόμησης των αντικειμένων-δειγμάτων Φυσικής Ιστορίας που εφαρμόζονταν στα μουσεία Φυσικής Ιστορίας της εποχής, βασίζονταν στο σύστημα του Linnaeus. Βλ. Susan Pearce, *Μουσεία, αντικείμενα και συλλογές*, μτφρ. Λία Γυιόκα – Αλέξης Καζάζης – Παναγιώτης Μπίκας, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2002, σ. 150 και 182.

45. Sharon Macdonald, «Συλλεκτικές πρακτικές», η ίδια (επιμ.), *Μουσείο και μουσειακές σπουδές*, ό.π., σ. 140.

Φυσιογραφικού Μουσείου στην Αθήνα, σε αντιδιαστολή με ό,τι συνέβαινε στην Ευρώπη της εποχής, όπου η δημιουργία συλλογών υποχώρησε σταδιακά στον χώρο των επιστημών, γιατί ως πραγματικά ενδιαφέρουσες και σημαντικές πτυχές της επιστήμης θεωρούνταν τότε όσες δεν ήταν ορατές διά γυμνού οφθαλμού.⁴⁶

Με ποιους τρόπους οι συλλογές του Μουσείου εμπλουτίζονταν; Οι υπεύθυνοι του Μουσείου δεν ήταν ικανοποιημένοι από τη σχετική κρατική αρωγή,⁴⁷ καθώς μάλιστα οι ετήσιες δαπάνες περικόπτονταν.⁴⁸ Έτσι, το Φυσιογραφικό Μουσείο ενεργεί το ίδιο εμπλουτίζοντας τις συλλογές του με υλικό που συλλέγεται σε διάφορες περιοχές της χώρας, όχι απαραίτητα από εξειδικευμένους συνεργάτες.⁴⁹ Οργανώνονται, επίσης, και επιστημονικές αποστολές για τη συλλογή υλικού προς εμπλουτισμό των συλλογών του.⁵⁰ Ο Προμηθεύς αναδεικνύει συλλεκτικές πρωτοβουλίες των επιστημόνων-συντελεστών του Μουσείου (π.χ. η συλλογή ορυκτών και πετρωμάτων από μια επιστημονική εκδρομή στις Άλπεις, του Θ. Σκούφου).⁵¹ Φαίνεται ότι το Μουσείο βασίζεται στην κρίση των συνεργατών του για τον εμπλουτισμό των συλλογών του,⁵² ωστόσο εδώ ανακύπτει ένα ζήτημα: τι αποτελεί αντικείμενο έρευνας και συλλογής για ένα μουσείο και τι παραγνωρίζεται; Εκτός του ότι αυτό καθορίζεται από τις επικρατούσες αντιλήψεις περί της αξίας ενός υλικού και συναρτάται με την πρόοδο που σημειώνεται στο αντίστοιχο γνωστικό αντικείμενο,⁵³ εν προκειμένω μεμονωμένα άτομα προβαίνουν σε συλλογή υλικού, στην ουσία, δηλαδή, αποφασίζουν τι πρέπει να συλλέγεται για το Μουσείο. Υποθέτουμε ότι το Μουσείο προφανώς έκρινε ότι οι επιστημονικοί του συνεργάτες υπηρετούσαν τις ίδιες επιστημολογικές στάσεις και τις ίδιες

46. Στο ίδιο, σ. 142.

47. Βλ. Κ. Γαβρόγλου – Β. Δ. Καραμανωλάκης – Χ. Μπάρκουλα, *Το Πανεπιστήμιο Αθηνών*, ό.π., σ. 291· Η. Καρκάνης, *Οι φυσικές επιστήμες*, ό.π., σ. 675.

48. Ενδεικτικά βλ. Προμηθεύς, έτος Α', τχ. 2, 14 Ιαν. 1890, σ. 10.

49. Προμηθεύς, έτος Γ', τ. Ε', τχ. 31 (23 Αυγ. 1892), σ. 237.

50. Michael D. Dermitzakis – George A. Lyras, «The history of the Museum of Paleontology and Geology of the University of Athens in an evolutionary perspective», *Proceedings of the international workshop on management of collections, museums and archaeological sites, Thessalonica 2005*, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 30-33, <http://users.uoa.gr/~glyras/projects/Museum-evolution-en.htm> (τελευταία ανάκτηση: 22.7.2025).

51. Προμηθεύς, έτος Β', τ. Γ', τχ. 20 (19 Μαΐου 1892), σ.168.

52. Προμηθεύς, έτος Β', τ. Δ', τχ. 46, (17 Νοεμ. 1891), σ. 367-368.

53. S. Macdonald, «Διευρύνοντας τις μουσειακές σπουδές: μια εισαγωγή», η ίδια (επιμ.), *Μουσείο και μουσειακές σπουδές*, ό.π., σ. 30.

αξίες με τον φορέα, παρ' όλα αυτά η συγκεκριμένη μέθοδος είναι μη συστηματική και αφήνει μεγάλα περιθώρια να επηρεάζεται η σύνθεση μιας συλλογής από τυχαία γεγονότα.

Ένας επιπλέον τρόπος εμπλουτισμού των συλλογών του Μουσείου ήταν οι επιστημονικές ανασκαφές: μέσα από τις σελίδες του περιοδικού πληροφορούμαστε το πρώτο σημαντικό γεωλογικό συμβάν στην Ελλάδα, μια ιστορική ανασκαφή διεθνώς γνωστή. Πρόκειται για την ανασκαφή στο Πικέρμι, η οποία ξεκίνησε το 1855 από την Ακαδημία των Παρισίων. Αργότερα συμμετείχαν σε αυτήν η Ακαδημία του Βερολίνου και η Ακαδημία της Βιέννης, αλλά και ιδιώτες προς εμπλουτισμό, βέβαια, των συλλογών τους.⁵⁴

Μέσω του Προμηθέως⁵⁵ ενημερωνόμαστε ότι ο γνωστός παλαιοντολόγος Gaudry, διενεργώντας ανασκαφή με τον καθηγητή Η. Μητσόπουλο στο Πικέρμι της Αττικής, ανακάλυψε απολιθωμένους σκελετούς εξαφανισμένων από την περιοχή ζώων (ελεφάντων, «ρινοκερώτων», αντιλοπών, ενός πιθηκοειδούς είδους κ.ά.).⁵⁶ «Το Φυσιογνωστικόν Μουσείον» μέσω της ανασκαφής «συλλογήν πλουσίαν κέκτηται», αναφέρει χαρακτηριστικά το περιοδικό.

Δυστυχώς ένα μεγάλο μέρος των ευρημάτων αυτής της ανασκαφής μεταφέρθηκε στο Παρίσι, στο Μόναχο, στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου και στο Βρετανικό Μουσείο. Έτσι, μέσα από τις σελίδες του περιοδικού αναδύεται στη συγχρονία του ένα άλλο ζήτημα, το οποίο στις μέρες μας απασχολεί έντονα τη διεθνή μουσειακή κοινότητα: οι αποικιοκρατικού τύπου κατασχέσεις, αρπαγές και μεταφορές υλικού από περιφερειακές χώρες, τις οποίες έκαναν συστηματικά τα ισχυρά ευρωπαϊκά έθνη της εποχής με στόχο τον εμπλουτισμό των μουσείων τους, όπως τεκμηριώνει και η σχετική βιβλιογραφία.⁵⁷ Το Φυσιογραφικό Μουσείο της Αθήνας,

54. Για την ανασκαφή στο Πικέρμι βλ. τη σχετική βιβλιογραφία: Albert Gaudry, *Animaux fossiles et géologie de l'Attique*, Παρίσι, F. Savy, 1862· G. E. Konidaris – S. J. Roussiakis – G. E. Theodorou – G. D. Koufos, «The Eurasian occurrence of the shovel-tusker *Konobelodon* (Mammalia, Proboscidea) as illuminated by its presence in the late Miocene of Pikermi (Greece)», *Journal of Vertebrate Paleontology* 34/6 (2014), σ. 1437-1453, <https://doi.org/10.1080/02724634.2014.873622>· Σωκράτης Ι. Ρουσιάκης, *Συμβολή στη μελέτη των ευρημάτων των θηλαστικών εκ των ανασκαφών της τυπικής θέσεως του Πικερμίου*, διδ. διατριβή, ΕΚΠΑ, Αθήνα 1996.

55. Προμηθέυς, έτος Α', τχ. 24 (17 Ιουν. 1890), σ. 204.

56. Η σπανιότητα των απολιθωμάτων του τελευταίου ευρήματος προκάλεσε έντονο ενδιαφέρον διεθνώς.

57. Βλ. ενδεικτικά Tim Barringer – Tom Flynn (επιμ.), *Colonialism and the Object: Empire, Material Culture and the Museum*, Λονδίνο, Routledge, 1998·

επομένως, το οποίο θα μπορούσε να φιλοξενήσει το υλικό από την ανασκαφή στο Πικέρμι, δεν μένει ανεπηρέαστο από την αποικιοκρατική αντίληψη της εποχής.

Αξίζει να αναφερθεί εδώ και ένα μικρό μουσειακό παράδοξο: οι συλλογές του Μουσείου περιλάμβαναν υλικό το οποίο σήμερα θα αφορούσε διαφορετική κατηγορία μουσείων: σε υποσημείωση άρθρου⁵⁸ αναφέρεται ότι στο Ορυκτολογικό Μουσείο του Πανεπιστημίου Αθηνών εκτίθενται λίθινα προϊστορικά εργαλεία. Θα περίμενε κανείς ότι αυτό το υλικό θα είχε παραχωρηθεί σε κάποια αρχαιολογική συλλογή. Ωστόσο, αν μελετήσουμε τις συλλεκτικές και εκθεσιακές πρακτικές της εποχής, θα δούμε ότι δεν πρόκειται για κάτι ασυνήθιστο. Στο Αμερικανικό Μουσείο Φυσικής Ιστορίας, για παράδειγμα, την ίδια περίπου εποχή υπήρχαν και προθήκες αρχαιολογικού υλικού.⁵⁹ Παρ' όλα αυτά, μπορούμε να αναρωτηθούμε αν η έκθεση λίθινων εργαλείων στο Ορυκτολογικό Μουσείο του Πανεπιστημίου Αθηνών σχετίζεται με το φλέγον, τότε, ζήτημα δημόσιου ενδιαφέροντος, τη θεωρία της εξέλιξης και την παλαιότητα του ανθρώπινου είδους. Είναι η εποχή που φυσιοδίφες και αρχαιοδίφες εντόπιζαν ανθρώπινα φυσικά κατάλοιπα και λίθινα εργαλεία σε συνάφεια με απολιθωμένα οστά εξαφανισμένων ζώων και τα μελετούσαν υπό το πρίσμα της βιολογικής εξέλιξης.⁶⁰ Εργαλεία και τεχνουργήματα φυλάσσονταν στα μουσεία για μελέτη, ειδικά τα τεχνουργήματα, που θεωρούνταν ότι διέθεταν αξία για τη χρονολόγηση και την απόδειξη της εξελικτικής διαδικασίας.⁶¹

Αν και η δαρβινική εκδοχή της προϊστορίας δεν είχε καμία επίδραση στο κλασικιστικό πρότυπο της ελληνικής αρχαιολογίας, το οποίο αποτέλεσε μια παγιωμένη επιλογή στην Ελλάδα του 19ου αιώνα για την ερμηνεία του παρελθόντος,⁶² είναι άραγε πιθανό, παρ' όλα αυτά, οι υπεύθυνοι του Μουσείου να αναγνώριζαν την επιστημονική σύνδεση της αρχαιολογίας με τη γεωλογία και την παλαιοντολογία;

Emily Duthie, «The British museum: An imperial museum in a post-imperial world», *Public History Review* 18 (2011), σ. 12-25, <https://doi.org/10.5130/phrj.v18i0.1523>· S. Sheets-Pyenson, «How to “grow” a natural history museum», *ό.π.*, σ. 121-147· John Henry Merryman (επιμ.), *Imperialism, Art and Restitution*, Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 2006.

58. Προμηθεύς, έτος Α', τχ. 2 (14 Ιαν. 1890), σ. 9.

59. S. Pearce, *Μουσεία, αντικείμενα και συλλογές*, *ό.π.*, 163.

60. Bruce G. Trigger, *Μια ιστορία της αρχαιολογικής σκέψης*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2005, σ. 93.

61. Στο ίδιο, σ. 98-99 και 103.

62. Κώστας Κωτσάκης, «Εισαγωγή», στο ίδιο, σ. xv-xviii.

Τα προϊστορικά εργαλεία αντιμετωπιζόνταν ως κλειδί για τη χρονολόγηση της ανθρωπότητας, άρα είναι μάλλον απίθανο να θεωρούνταν να θεωρούνταν εκθεσιακό υλικό που δεν θα μπορούσε να προκαλέσει κίνδυνο αντιπαραθέσεων. Κατά συνέπεια, θα μπορούσαμε, ίσως, να υποθέσουμε ότι αξιοποιούνταν γενικά η θεωρία της εξέλιξης στο Φυσιογραφικό Μουσείο (κατά το παράδειγμα των «εξελικτικών» μουσείων διεθνώς),⁶³ από τη στιγμή μάλιστα που η επιστημονική ομάδα του –στην πραγματικότητα του *Προμηθέως*– αναφέρεται συχνά στη θεωρία της εξέλιξης στο περιοδικό,⁶⁴ κατηγορείται για τη διάδοση αυτής της θεωρίας και πληρώνει ακριβά το τίμημα, όπως ήδη έχει σημειωθεί. Εξάλλου, στο περιοδικό εντοπίζεται και άρθρο σχετικό με τη γεωλογική και χημική προσέγγιση του αρχαιολογικού υλικού,⁶⁵ γεγονός που συνηγορεί με την παραπάνω υπόθεση.

Διεθνείς μουσειακές ειδήσεις σχετιζόμενες με τις φυσικές επιστήμες

Μια ακόμα μουσειακή θεματική στον *Προμηθέα* είναι η παρακολούθηση ειδήσεων από μουσεία φυσικών επιστημών του εξωτερικού. Οι συντελεστές του τις επιλέγουν με βάση τις αξιολογικές κρίσεις τους για το τι είναι μουσειακά σημαντικό και με βάση –υποθέτουμε εύλογα– τι θα μπορούσε να εμπνεύσει κινήσεις και πρωτοβουλίες ενίσχυσης του Φυσιογραφικού Μουσείου.

Μέσα από αυτό το υλικό μπορεί κανείς να αντλήσει στοιχεία για το επιστημονικό, θεσμικό και κοινωνικό πλαίσιο λειτουργίας των μουσείων του εξωτερικού. Επί παραδείγματι, εντοπίζουμε τη γνωστή αλλαγή που σημειώνεται αυτή την εποχή, το πέρασμα από την ιδιωτική στην κρατική πρωτοβουλία σε θέματα μουσείων.⁶⁶ Σε άρθρο του 1892⁶⁷ γίνεται σιωπηρή σύγκριση της γενναιοδωρίας της ηγεσίας μιας ξένης χώρας προς ένα μουσειακό ίδρυμα με την αντίστοιχη στάση των αρμοδίων στην Ελλάδα (για την οποία ο *Προμηθέας* διαμαρτύρεται με κάθε ευκαιρία): ο αυτοκράτορας της Ρωσίας πλήρωσε 8.000 ρούβλια για «εχχωσθέν υπό των υδάτων» μαμούθ, το οποίο κατέθεσε στο Μουσείο της Αγίας Πετρούπολης.

63. Tony Bennett, «Πολιτική θέαση: Τα μουσεία και η οργάνωση της όρασης», S. Macdonald (επιμ.), *Μουσείο και μουσειακές σπουδές*, ό.π., σ. 379.

64. Βλ., επί παραδείγματι, *Προμηθέας*, έτος Α', τχ. 5 (4 Φεβρ. 1890), σ. 44-48 και έτος Α', τ. Β', τχ. 47 (25 Νοεμ. 1890), σ. 381-384.

65. *Προμηθέας*, έτος Α', τχ. 24 (17 Ιουν. 1890), σ. 197-199.

66. S. Pearce *Μουσεία, αντικείμενα και συλλογές*, ό.π., σ. 147.

67. *Προμηθέας*, έτος Γ', τ. Ε', τχ. 11 (15 Μαρτ. 1892), σ. 78.

Στο ίδιο πλαίσιο, ο συντάκτης ενός άρθρου το 1890⁶⁸ αναφέρει ότι σκελετός μεγαθήριου «ανεκαλύφθη το πρώτον εν Παραγουάη και εν Bouenos-Ayres της Αμερικής», ωστόσο το μουσείο που φιλοξένησε τελικά το σημαντικό εύρημα ήταν αυτό της Μαδρίτης. Έχουμε εδώ ένα ακόμα παράδειγμα αποικιοκρατικής συλλεκτικής πρακτικής, με μεταφορά επιστημονικού υλικού από περιφερειακά εδάφη στη μητρόπολη, αντίστοιχο με αυτό που εντοπίζεται σε άρθρο άλλου τεύχους, πάλι το 1890,⁶⁹ όπου δημοσιοποιείται η απόκτηση από το Μουσείο των Παρισίων «ουρανοπετούς λίθους» μεταφερμένους από την έρημο της αλγερινής Σαχάρας.

Ειδήσεις για εντυπωσιακά αποκτήματα ξένων μουσείων εντοπίζονται και αλλού στον *Προμηθεά*. Για παράδειγμα, σε τεύχος του 1890⁷⁰ παρουσιάζεται η είδηση για έκθεση σημαντικού ορνιθολογικού δείγματος στο Εθνικό Μουσείο του Άγραμ (σημερινό Ζάγκρεμπ).

Αναφορικά με την εξελικτική θεωρία, εξάλλου, σε σχετικό άρθρο αφιερωμένο σε αυτή⁷¹ το περιοδικό εμμέσως δίνει μια μουσειακή πληροφορία που αναδεικνύει τη συμβολή των μουσείων στη διάδοση και εδραίωση των επιστημονικών θεωριών της εποχής: ενημερώνει το κοινό του ότι στις ανθρωπολογικές αίθουσες του Μουσείου Φυσικής Ιστορίας στο Παρίσι «δυνάμεθα να σπουδάσωμεν» την ιστορία και την εξέλιξη του ανθρωπίνου είδους.⁷²

Τέλος, σε τεύχος του 1891⁷³ παρουσιάζεται εκτενώς η 10η Εντολομογική Έκθεση του Παρισίου. Παράλληλα με την αναφορά στις θεματικές της και στον πρωτότυπο τρόπο παρουσίασης μιας συγκεκριμένης συλλογής, εντοπίζεται και η ακόλουθη πληροφορία: πολλές συλλογές της εν λόγω Έκθεσης καταρτίστηκαν και παρουσιάστηκαν από μαθητές δημοσίων σχολείων της Γαλλίας. Σε αντίθεση με τους εν λόγω Γάλλους μαθητές, που εμπλέκονται δημιουργικά σε συλλεκτικές και εκθεσιακές πρωτοβουλίες, οι μαθητές στην Αθήνα «πυροβολούνται και ασχημονούσι εις τους δρόμους», σχολιάζει ο συντάκτης, ορμώμενος –προφανώς– από περιστατικό της επικαιρότητας, και απηχεί την πεποίθηση ότι το μου-

68. *Προμηθεύς*, έτος Α', τχ. 25 (24 Ιουν. 1890), σ. 208.

69. *Προμηθεύς*, έτος Α', τχ. 7 (18 Φεβρ. 1890), σ. 64.

70. *Προμηθεύς*, έτος Α', τχ. 20 (20 Μαΐου 1890), σ. 172.

71. *Προμηθεύς*, έτος Α', τχ. 5 (4 Φεβρ. 1890), σ. 48.

72. Για τη συμβολή του περιοδικού στην παρουσίαση της δαρβινικής θεωρίας και την απήχυσή του βλ. Ανθή Σωτηριάδου, *Η εμφάνιση της θεωρίας της εξέλιξης των ειδών, δεδομένα από τον ελληνικό χώρο*, διδ. διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 147-156.

73. *Προμηθεύς*, έτος Β', τ. Δ', τχ. 48 (1 Δεκ. 1891), σ. 383-384.

σειό και οι εκθέσεις, όπως μετασχηματίστηκαν από τον 19ο αιώνα και εξής, αντιμετωπίζονταν ως χώροι όχι μόνο συνδεδεμένοι με τη μόρφωση, αλλά και ως «αναμορφωτήρια» ηθών και «μεταβιβαστές» ελεγχόμενων κοινωνικών συμπεριφορών στο κοινό τους.⁷⁴

Οι παραπάνω μουσειακές ειδήσεις προφανώς επιλέχθηκαν λόγω της βαρύτητας που τους απέδιδε η επιστημονική ομάδα του *Προμηθέως*, η δε επικέντρωση στα πεδία κυρίως της Γεωλογίας και της Παλαιοντολογίας κάθε άλλο παρά τυχαία είναι.

Η κακοδαιμονία του Φυσιογραφικού Μουσείου ως αποτέλεσμα της κυριαρχίας στην Ελλάδα των Ανθρωπιστικών σε βάρος των φυσικών επιστημών

Ένα άλλο ζήτημα που απασχολεί σοβαρά το περιοδικό είναι η δυσχερής θέση των φυσικών επιστημών στην Ελλάδα. Οι εμπλεκόμενοι στην έκδοσή του επέμεναν να τονίζουν την αδιαφορία της ελληνικής πολιτείας για την ανάπτυξη και τη διάδοση των φυσικών επιστημών στη χώρα και να υπογραμμίζουν τη σημασία που απέδιδαν σε αυτές άλλα ευρωπαϊκά κράτη, όπως και την πρόοδο που προέκυπτε από την ανάπτυξη αυτών των επιστημών.

Ο ίδιος ο Κ. Μητσόπουλος, σε άρθρο του που είχε ως στόχο την ανάδειξη της σημασίας των σπουδών στα πεδία των φυσικών επιστημών,⁷⁵ με πικρία σημείωνε ότι «οι πλείστοι των Ελλήνων νομίζουν, ότι επιστήμαι είνε μόνο η νομική, η ιατρική, η φιλολογία και η θεολογία», παραπέμποντας εμμέσως στις Σχολές του Πανεπιστημίου της Αθήνας, στο οποίο δεν υπήρχε ανεξάρτητη Φυσικομαθηματική Σχολή, αντιθέτως η Φιλοσοφική Σχολή περιλάμβανε το Φυσικό και Μαθηματικό Τμήμα.⁷⁶ Πράγματι, μία από τις παθογένειες του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος υπήρξε η διαχρονική απαξίωση των φυσικών και εφαρμοσμένων επιστημών,⁷⁷ η οποία καθόρισε την ελληνική εκπαιδευτική πολιτική για

74. Eilean Hooper-Greenhill, *Το μουσείο και οι πρόδρομοί του*, Αθήνα, ΠΙΟΠ, 2006, σ. 185.

75. *Προμηθεύς*, έτος Α', τχ. 3 (20 Ιαν. 1890), σ. 21-23.

76. Να σημειωθεί ότι οι συζητήσεις για τη δημιουργία Σχολής Φυσικών και Μαθηματικών Επιστημών εμφανίστηκαν δυναμικά από τις αρχές της δεκαετίας του 1880. Η ίδρυσή της τελικά επιτυγχάνεται το 1904 (Β.Δ. της 3ης Ιουνίου 1904). Βλ. αναλυτικότερα Κ. Γαβρόγλου – Β. Δ. Καραμανωλάκης – Χ. Μπάρκουλα, *Το Πανεπιστήμιο Αθηνών*, ό.π., σ. 124-127.

77. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1850 άρχισε να διαπιστώνεται ο μονοδιάστατος χαρακτήρας του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, ωστόσο, παρά

μακρότατο διάστημα και βεβαίως σχετίζεται με τον τρόπο με τον οποίο η χώρα συναντήθηκε με τη νεωτερικότητα. Σε αυτή την αδιαφορία το περιοδικό επανέρχεται συστηματικά. Έτσι, ενδεικτικά διαβάζουμε σε άρθρο του 1891⁷⁸ ότι «η φυσιογνωσία εν τοις ελληνικοίς σχολείοις και γυμνασίοις τοσούτον ατελώς διδάσκεται ώστε οι εξερχόμενοι αγνοούσι και τους στοιχειωδεστάτους της επιστήμης ορισμούς». Οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί των πρώτων βαθμίδων έχουν ελλιπείς γνώσεις, ενώ και στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση («η αυτή αδιαφορία και περιφρόνησις επικρατεί»): μόνο 20 ή 30 φοιτητές ασχολούνται με τα αντικείμενα των φυσικών επιστημών (αντιλαμβανόμεστε τη δυσαναλογία, όταν δούμε ότι το σύνολο των εγγεγραμμένων φοιτητών του Πανεπιστημίου Αθηνών κατά το ακαδημαϊκό έτος 1890, επί παραδείγματι, ήταν 994),⁷⁹ ενώ πολλοί φοιτητές αγνοούσαν ότι στο Πανεπιστήμιο υπάρχει φυσιογνωστικό τμήμα.

Επιμένοντας στα εγγενή προβλήματα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, ο Προμηθεύς σε άλλο άρθρο⁸⁰ καταγγέλλει την αδιαφορία και την περιφρόνηση του Υπουργείου Παιδείας προς τις φυσικές επιστήμες, όταν, επί παραδείγματι, στις εισιτήριες εξετάσεις για την είσοδο των νέων στο Πανεπιστήμιο, οι οποίες σχεδιάζονταν να επιβληθούν, οι υποψήφιοι θα εξετάζονταν, σύμφωνα με πληροφορίες, μόνο στα Λατινικά, τα Ελληνικά, τα Μαθηματικά και την Ιστορία, με αποτέλεσμα ακόμα και στους φοιτητές της Ιατρικής να «φαίνονται ιερογλυφικά και ακατάληπτα τα φυσικά μαθήματα».

Ένα άλλο πρόβλημα που αναδεικνύεται σε προαναφερθέν άρθρο⁸¹ είναι η αδυναμία να εντοπιστούν εγχειρίδια φυσικών επιστημών στις βασικές βιβλιοθήκες της χώρας. Αρχικά καταδεικνύεται η πενία του Φυσιογνωστικού Τμήματος της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου, το οποίο σπάνια εμπλουτιζόταν με βιβλία. Αλλά και η Εθνική Βιβλιοθήκη, σύμφωνα με

το γεγονός ότι διατυπώνονταν προτάσεις υπέρ ενός αναπροσανατολισμού προς μια πρακτικότερη κατεύθυνση, με τις σχετικές συζητήσεις να λαμβάνουν χώρα και εκτός Πανεπιστημίου (π.χ. στη Βουλή), βασικός σκοπός της ελληνικής εκπαίδευσης παρέμενε επί μακρόν η προσφορά γενικής παιδείας και η διαμόρφωση μορφωμένων, ελεύθερων, ενάρετων και ηθικών πολιτών. Βλ. αναλυτικά Η. Καρχάνης, *Οι φυσικές επιστήμες*, ό.π., σ. 372-382.

78. Προμηθεύς, έτος Β', τ. Γ', τχ. 19 (12 Μαΐου 1891), σ. 159-160.

79. Κώστας Λάμπρος, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα*, Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας / Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς, 2004, σ. 307.

80. Προμηθεύς, έτος Β', τ. Δ', τχ. 29-30 (21 Ιουλ. 1891), σ. 236-237.

81. Προμηθεύς, έτος Β', τ. Γ', τχ. 19 (12 Μαΐου 1891), σ. 159-160.

τον αρθρογράφο, δεν διέθετε ούτε ένα έργο κάποιου από τους πιο γνωστούς «φυσιογνώστες» συγγραφείς της εποχής (υπήρχαν μόνο έργα του προηγούμενου αιώνα). Ο συντάκτης θεωρεί ότι η κατάσταση αυτή θα συνεχίσει να υφίσταται για πολλές ακόμα δεκαετίες. Το συμπέρασμα είναι πάντα το ίδιο: «αι φυσικαί επιστήμαι περιφρονούνται» στην Ελλάδα.⁸²

Τέλος, σε άρθρο του ο Κ. Μητσόπουλος,⁸³ με αφορμή την ανασκαφή στο Πικέρμι, αναφέρεται στην κρατική υποστήριξη προς την αρχαιολογία σε αντιπαράθεση με ό,τι συμβαίνει στις φυσικές επιστήμες. Παρ' όλα αυτά, τα άρθρα του *Προμηθέως* δεν αποπνέουν αντιπαλότητα για το πεδίο της αρχαιολογίας. Αντιθέτως, προσεγγίζουν την επιστήμη γενικά ως μια φυσική συνέχεια της πολιτισμικής ιστορίας της Ελλάδας, και δη της αρχαιότητας, κινούμενα στο ίδιο πλαίσιο στο οποίο κινούνταν οι Έλληνες του 19ου αιώνα, για τους οποίους η σύνδεση με την Αρχαία Ελλάδα ήταν ζωτικής σημασίας και αποδείκνυε την αδιάλειπτη συνέχεια του ελληνικού έθνους.⁸⁴

Συμπεράσματα μέσα από τους μουσειολογικούς ενδείκτες του Προμηθέως

Το περιοδικό *Προμηθεύς* και το Φυσιογραφικό Μουσείο του Πανεπιστημίου Αθηνών αποτέλεσαν τμήματα της ευρύτερης ελληνικής κοινωνίας και του πολιτισμού της στο τέλος του 19ου αιώνα. Ως εκ τούτου, υπηρέτησαν τα μεγάλα ζητήματα που την απασχόλησαν. Ένα από τα βασικά αιτήματά της υπήρξε ο εκσυγχρονισμός, με την ελληνική κοινωνία να καταβάλλει προσπάθειες να αποκτήσει ευρωπαϊκό προσανατολισμό, παρά τις πολλές δυσκολίες σε πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο.⁸⁵ Ο *Προμηθεύς* και το Φυσιογραφικό Μουσείο στάθηκαν αρωγοί αυτών των προσπαθειών.

82. *Προμηθεύς*, έτος Α', τ. Β', τχ. 32 (12 Αυγ. 1890), σ. 267-268.

83. *Προμηθεύς*, έτος Α', τ. Β', τχ. 47 (25 Νοεμ. 1890), σ. 384-386.

84. Εξάλλου η θεωρία του Φαλμεράνερ περί εκσλαβισμού των Ελλήνων, από την εμφάνισή της κατά τη δεκαετία του 1830 και μετά, δημιούργησε ακόμα πιο επιτακτική ανάγκη για ιστορική σύνδεση των Ελλήνων με την Αρχαία Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα. Αυτή η ανάγκη αποτυπώνεται και στην ιστοριογραφική παραγωγή της εποχής (βλ. ενδεικτικά το έργο του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου *Ίστορία του Ελληνικού Έθνους*, του οποίου ο πρώτος τόμος εκδίδεται το 1860).

85. Η σχετική βιβλιογραφία είναι πλούσια. Βλ. ενδεικτικά Έλλη Σικοπετέα, *Το πρότυπο βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα*, Αθήνα, Πολύτυπο, 1988· Γιώργος Δερτιλής - Κώστας Κωστής (επιμ.), *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας (18ος-20ός αι.)*, Αθήνα, Σάκκουλας, 1991· Γιώργος Δερτιλής, *Ιστορία του ελληνικού κράτους 1830-1920*, τ. 1, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2013.

Παράλληλα, το περιοδικό και το Μουσείο, ως χαρακτηριστικές κατασκευές της εποχής τους, αντανακλούν και το πνευματικό κλίμα του τέλους του 19ου αιώνα διεθνώς. Είναι η εποχή που στην Ευρώπη σημειώνεται εντυπωσιακή αύξηση του αριθμού των μουσείων και δαπανώνται σημαντικοί οικονομικοί πόροι γι' αυτά.⁸⁶ Οι συλλογές των μεγάλων ιδρυμάτων επεκτείνονται, ενώ εφαρμόζονται αποικιοκρατικής λογικής πρακτικές για την απόκτηση εκθεσιακού υλικού. Αυτό ισχύει και για την απόκτηση υλικού των φυσικών επιστημών, στο πλαίσιο του πάθους που εκδηλώνεται σε όλη την Ευρώπη για τη φυσική ιστορία.⁸⁷

Στο ίδιο πλαίσιο, πολλά πανεπιστήμια αποκτούν συλλογές οι οποίες λειτουργούν ως αντικείμενα μελέτης και προώθησης της επιστήμης, με το περιεχόμενό τους να αξιοποιείται για την εκπαίδευση και την έρευνα. Οι συλλογές εξειδικεύονται σύμφωνα με τα ειδικά ενδιαφέροντα των επιστημόνων που έχουν την ευθύνη τους και καθορίζουν την αποστολή των ιδρυμάτων που τις φιλοξενούν.⁸⁸ Όλα τα παραπάνω ανιχνεύονται, άλλοτε πιο ευδιάκριτα και άλλοτε λιγότερο, στις σελίδες του *Προμηθεύς*.

Συνοψίζοντας όσα εντοπίστηκαν σχετικά με το Φυσιογραφικό Μουσείο στον *Προμηθέα*, να σημειώσουμε αρχικά ότι η δημιουργία του Φυσιογραφικού Μουσείου από συλλογές που είχε συγκεντρώσει αρχικά η Φυσιογραφική Εταιρεία δεν αποτελούσε ασυνήθιστη εξέλιξη: συλλογές που κληροδοτούνταν από παρηκμασμένες επιστημονικές ή φιλοσοφικές εταιρείες και ιδιώτες σε μουσεία ήταν ένα φαινόμενο της εποχής.⁸⁹

Η μελέτη των συλλογών και όχι ο κοινωνικός, ερμηνευτικός και εκπαιδευτικός ρόλος του θεωρείται η κύρια αποστολή του Φυσιογραφικού Μουσείου, όπως αναμενόταν εξάλλου, σύμφωνα με τη φυσιογνωμία των μουσειακών ιδρυμάτων της εποχής. Το Μουσείο αποκτά επιστημονικές συλλογές και τις εμπλουτίζει διαρκώς, τις εξειδικεύει, τις προβάλλει. Ακολουθώντας την τάση της εποχής, προχωρά σε διαχωρισμό των συλλογών του, η δε επέκτασή τους διαμορφώνεται με βάση τις σύγχρονες του επιστημολογικές προτεραιότητες.

Ο χαρακτήρας των συλλογών του Φυσιογραφικού Μουσείου και η απόλυτη πίστη στις φυσικές επιστήμες, από την οποία εμφορούνται οι συ-

86. S. Pearce, *Μουσεία, αντικείμενα και συλλογές*, ό.π., σ. 19.

87. Bernard Lightman, *Victorian Popularizers of Science*, Σικάγο, The University of Chicago Press, 2007, σ. 1.

88. Μαρία Οικονόμου, *Μουσείο: αποθήκη ή ζωντανός οργανισμός;*, Αθήνα, Κριτική, 2003, σ. 37.

89. Anthony Shelton, «Μουσεία και ανθρωπολογίες: πρακτικές και αφηγήσεις», S. Macdonald (επιμ.), *Μουσείο και μουσειακές σπουδές*, ό.π. σ. 379.

ντάκτες του *Προμηθέως*, που είναι και οι άνθρωποι του Μουσείου, δείχνουν ότι οι τελευταίοι λειτουργούν στο πνεύμα του «επιστημονισμού», ο οποίος επικρατεί μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα και επαγγέλλεται ότι η κατανόηση του κόσμου είναι ζήτημα χρόνου και σωστής χρήσης της επιστημονικής μεθόδου.⁹⁰ Με το βλέμμα στις εξελίξεις της παγκόσμιας επιστήμης προωθούν τις νέες θεωρίες, οι οποίες, ωστόσο, δεν είναι καθόλου δημοφιλείς.⁹¹

Η ακαδημαϊκή επιστημονική ομάδα *Προμηθέως* – Φυσιογραφικού Μουσείου βρίσκεται σε ενεργή σχέση με την ευρωπαϊκή επιστημονική και μουσειακή κοινότητα. Χάρη σε αυτή τη σχέση κατέστη δυνατόν να παρουσιάζεται στον *Προμηθέα* οτιδήποτε από το εξωτερικό ενδιαφέρον μουσειακά και καινοτόμο έπεφτε στην αντίληψη της εν λόγω ομάδας και να μεταφέρονται στην Ελλάδα όσα σημαντικά συνέβαιναν στο πεδίο των μουσείων Φυσικής Ιστορίας στην Ευρώπη. Παράλληλα, η συγκεκριμένη ομάδα πίεζε (με τις δυνάμεις που διέθετε) για εναρμόνιση της εν Ελλάδι κατάστασης με τις διεθνείς εξελίξεις του πεδίου των μουσείων φυσικών επιστημών.

Μέσα από τις σελίδες του περιοδικού διαφαίνεται ότι η συγκεκριμένη επιστημονική ομάδα συνέδεε τη δημόσια παρουσίαση των επιτευγμάτων της επιστήμης στα επιστημονικά μουσεία με την ίδια την έννοια της προόδου. Εύλογα μπορούμε να υποθέσουμε ότι πίστευε (όπως πίστευαν όλοι όσοι εργαζόνταν στο πεδίο των μουσείων επιστημών και Φυσικής Ιστορίας εκείνη την περίοδο) στη μοναδική δυνατότητα των μουσείων να εκθέτουν τη φύση του κόσμου και του ανθρώπου που διαβιού μέσα σε αυτόν, και να επιβεβαιώνουν επιστημονικές θεωρίες.⁹² Από τον αγώνα που οι άνθρωποι αυτοί έδιναν για το Φυσιογραφικό Μουσείο (ο οποίος αποτυπώνεται στα σχετικά δημοσιεύματα του *Προμηθέως*), είναι σαφές ότι απέδιδαν βαρύτητα στο μουσείο ως θεσμό και ως δομή γνώσης που προβάλλει το όραμα της εξέλιξης και της προόδου, με τελικό στόχο να διαπλάσει το κοινό, ώστε να συνεισφέρει στη συνέχισή της, μια άποψη διαδεδομένη εκείνη την εποχή.⁹³

Εξάλλου, η στενή σύνδεση μεταξύ της επιστήμης, της πανεπιστημιακής έρευνας και της ανάδειξης των αποτελεσμάτων της τελευταίας στον δημόσιο χώρο υπήρξε φαινόμενο του 19ου αιώνα, κατά τον οποίο η επιστήμη δεν λειτούργησε ως μονοσήμαντη διαδικασία, αλλά ως ετερο-

90. Π. Τζώνος, *Μουσείο και νεωτερικότητα*, ό. π., σ. 26-27.

91. Βλ. αναλυτικά Α. Σωτηριάδου, *Η εμφάνιση της θεωρίας της εξέλιξης*, ό.π., σ. 131-161.

92. S. Pearce, *Μουσεία, αντικείμενα και συλλογές*, ό.π., σ. 19-20.

93. Tony Bennett, *The birth of the museum*, Λονδίνο, Routledge, 1995, σ. 47.

γενές δίκτυο πολιτισμικών ανταλλαγών και ανατροφοδότησης ανάμεσα σε διαφορετικές κοινωνικές ομάδες.⁹⁴

Χρειάζεται άραγε να ειπωθεί ότι η συγκεκριμένη επιστημονική ομάδα αποτελούνταν αποκλειστικά από άντρες; Δεν προκαλεί έκπληξη η διαπίστωση αυτή. Η εργασία στον χώρο των μουσείων Φυσικής Ιστορίας ήταν σχεδόν αποκλειστικά ανδρική υπόθεση, ακόμα και στην Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική μέχρι και τα μέσα του 20ού αιώνα.⁹⁵ Επιπλέον, το Φυσιογραφικό Μουσείο είναι πανεπιστημιακό μουσείο ενός ανδροκρατούμενου εκπαιδευτικού ιδρύματος.⁹⁶

Η δειλά εκπεφρασμένη φιλοδοξία των υπευθύνων του Φυσιογραφικού Μουσείου να λειτουργήσει αυτό ως επιστημονικό ίδρυμα αναφοράς στην «Ανατολή»⁹⁷ αλλά και ως ινστιτούτο διεθνούς εμβέλειας⁹⁸ καταδεικνύει ότι οι άνθρωποι του αντιλαμβάνονταν το επιστημονικό μουσείο ως παράγοντα εθνικού μετασχηματισμού, μέρος του ιδεολογικού μηχανισμού του έθνους-κράτους, άποψη αρκετά προχωρημένη για τα δεδομένα της εποχής, όταν ως εμβλήματα εθνικού γοήτρου αντιμετωπιζόνταν κυρίως τα μουσεία τέχνης ή αρχαιολογίας.

Έχει, επίσης, αξία η κατανόηση της θέσης του Φυσιογραφικού Μουσείου στη χώρα, όπου μέγιστη υποχρέωση θεωρούνταν η προστασία και η ανάδειξη της αρχαιολογικής κληρονομιάς.⁹⁹ Προτεραιότητα είχαν οι αρχαιολογικές ανασκαφές και η στήριξη των αρχαιολογικών μουσείων,¹⁰⁰

94. R. O'Connor, «Reflections on Popular Science in Britain: Genres, Categories, and Historians», *Isis* 100/2 (2009), σ. 333-345, <https://doi.org/10.1086/599549>.

95. Patrick N. Wyse Jackson – Mary E. Spencer Jones, «The quiet workforce: the various roles of women in geological and natural history museums during the early to mid-1900s», *Geological Society Special Publications* 281 (2007), σ. 97-113.

96. Όπως σημειώνει ο Λάμπας (*Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 251-57), το Πανεπιστήμιο Αθηνών ήταν όντως ανδροκρατούμενο, ενώ η πρώτη φοιτήτρια έγινε δεκτή με πολλές δυσκολίες στη Φιλοσοφική Σχολή μόλις το 1890.

97. Κ. Γαβρόγλου – Β. Δ. Καραμανωλάκης – Χ. Μπάρκουλα, *Το Πανεπιστήμιο Αθηνών*, ό.π., σ. 291.

98. M. Dermitzakis – G. Lyras, *The history of the Museum of Paleontology and Geology*, ό.π.

99. Ανδρομάχη Γκατζή, «Από τις μούσες στο μουσείο: Η ιστορία ενός θεσμού διά μέσου των αιώνων», *Αρχαιολογία* 70 (1999), σ. 43.

100. Αρκεί να σκεφτεί κανείς ότι μέχρι το 1914, όταν επίσημα ιδρύθηκε το Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, αν εξαιρέσουμε το Φυσιογραφικό Μουσείο του Πανεπιστημίου Αθηνών, δεν υπήρχε μουσείο άλλης κατηγορίας στην Ελλάδα, πέραν των αρχαιολογικών. Βλ. Σπυριδούλα Πυρπύλη, *Μουσεία και μουσειακή πολιτική στην Ελλάδα*, διδ. διατριβή, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα 2008, σ. 24-25.

χωρίς ωστόσο να σημειώνονται ικανοποιητικά αποτελέσματα ακόμα και στον τομέα αυτό.¹⁰¹ Στην Ελλάδα του τέλους του 19ου αιώνα, επομένως, η έννοια του μουσείου ταυτιζόταν σχεδόν αποκλειστικά με την επιστήμη της αρχαιολογίας, γεγονός που εξηγεί σε μεγάλο βαθμό τις σοβαρές δυσκολίες του Φυσιογραφικού Μουσείου.

Επιστρέφοντας στον ανθρώπινο παράγοντα, ως σημειωθεί ότι, ενώ πάντοτε τα μουσεία προσάρμοζαν τον χαρακτήρα και τη φυσιογνωμία τους στα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά δεδομένα της εποχής και τις σχέσεις τους με την εξουσία,¹⁰² οι άνθρωποι του Φυσιογραφικού Μουσείου δεν κολακεύουν το κοινό και τις κυρίαρχες επιστημονικές και κοινωνικές ομάδες. Αντίθετα, αναλαμβάνουν με γενναιότητα το κόστος να προωθήσουν μη δημοφιλείς αλλά καινοτόμες επιστημονικές ιδέες. Αυτή η στάση αποτελεί συνειδητή επιλογή τους: υπηρετώντας με μαχητικότητα και εντιμότητα το Φυσιογραφικό Μουσείο, επιτελούν τον κοινωνικό ρόλο που έχουν επιλέξει, καλύπτοντας το θεσμικό κενό στην ανάδειξη των φυσικών επιστημών στην Ελλάδα της εποχής, προωθώντας και προβάλλοντας την έρευνα και την επιστημονική πρωτοπορία με κάθε μέσο που διαθέτουν, αναλαμβάνοντας εν τέλει την ευθύνη της δημόσιας προώθησης της επιστήμης προς όφελος της εκπαίδευσης των πολιτών, της ανόδου του γενικού μορφωτικού επιπέδου και της καταπολέμησης της αμάθειας και της δεισιδαιμονίας.¹⁰³ Τους χρωστάμε πολλά, δεδομένου ότι οι ρίζες της νεοελληνικής επιστήμης εντοπίζονται (και) στις προθήκες και τα ερμάρια αυτού του ταπεινού αθηναϊκού πανεπιστημιακού μουσείου φυσικών επιστημών του 19ου αιώνα.

101. Αγγελική Κόκκου, *Η μέριμνα για τις αρχαιότητες και τα πρώτα μουσεία*, Αθήνα, Ερμής, 1977, σ. 118.

102. E. Hooper-Greenhill, *Το μουσείο και οι πρόδρομοί του*, ό.π. σ. 11.

103. Γ. Βλαχάκης, «Δημιουργώντας “ελληνική” επιστήμη», ό.π., σ. 66.

SUMMARY

Spyridoula Pyrpyli, *A museological overview of the scientific journal Prometheus (1890-1892): the Physiographic Museum of the University of Athens and Natural Science Museums internationally at the end of the 19th century*

This article aims to present and analyze the information found in the scientific journal *Prometheus* (1890-1892) regarding natural science museums internationally, but mainly regarding the Physiographic Museum (Natural History Museum) of the University of Athens, the operation of which had been influenced by the “struggle” between the natural sciences and the humanities in Greece at the end of the 19th century.

Thought the scientific journal *Prometheus* we can trace the particular cultural, ideological, economic and political context that influenced the development of the greek Physiographic Museum and the role of the editors of the journal *Prometheus* (who were also scientific collaborators of the Museum) in the scientific tradition of the country. By mediating the Physiographic Museum to the greek public, they served the social role they have chosen, filling the institutional gap in the promotion of natural sciences in Greece of the time, presenting research and scientific pioneering with every means at their disposal, taking on the responsibility of raising the general educational level and combating ignorance and superstition.

All the above elements are valuable for the greek museum history, as well as for us today, because the Physiographic Museum, one of the first museums in Greece, the first Greek university museum and the oldest greek museum of natural sciences, survives to this day with its material scattered throughout the scientific museums of the University of Athens.

